

W: Krzysztof Brzechczyn, Mieszko Ciesielski, Eliza Karczyńska (red.), *Jednostka w układzie społecznym. Próba teoretycznej konceptualizacji (Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki, 22)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych, 2013, s. 153-160.

Marcin Połatyński

O KOALICJI I ROZŁAMIE PARTYJNYM. PRZYCZYNEK DO TEORII SUB-SPOŁECZEŃSTWA PARTYJNEGO W NIE-MARKSOWSKIM MATERIALIZMIE HISTORYCZNYM

Abstract. The aim of this article is to extend a concept of political parties in the theory of power within non-Marxian historical materialism. Author distinguishes various types of party systems: autocratic, democratic, oligarchic and leadership party. In the next part of the paper, the author presents possible developmental roads of a typical political party which can end up with a coalition (in the form of: fusion, federation, alliance) or split (destruction and secession). The latter road of development results with the emergence of a new political party.

Słowa kluczowe: nie-Marksowski materializm historyczny, partia polityczna, koalicja, rozłam, system partyjny

Keywords: non-Marxian historical materialism, political party, coalition, split, party system

1. Wstęp. O dotychczasowej konceptualizacji partii w ramach nie-Marksowskiego materializmu historycznego

Model I teorii władzy w nie-Marksowskim materializmie historycznym posługuje się dość ogólnym jak na potrzeby rozważań politologicznych rozróżnieniem na władzę polityczną i klasę obywatelską (Nowak 1991, s. 81-105). Nie zmienia tego w zasadniczy sposób model materialistyczno-instytucjonalny teorii władzy rozważający wpływ ustrojów politycznych na relacje władza – społeczeństwo obywatelskie (Nowak 1991, s. 105-131). Pewnym wysubtelnieniem tej teorii była rozważana przez Tomasza Banaszaka (1997) koncepcja partii politycznej. Jednakże i ona ignoruje dość znaczny obszar zjawisk sfery politycznej charakterystyczny dla działalności partii politycznych. W niniej-

szym artykule krytycznie przedstawię koncepcję Banaszaka, by następnie uzupełnić ją o nowe kategorie: rozróżnienie na masy członkowskie i elektorat partii, typologię ustrojów partyjnych, oraz rozważyć zjawiska koalicji i rozłamu partii politycznej.

1.1. Założenia statyczne

Tomasz Banaszak zastępuje założenie Z-5 modelu I teorii władzy mówiące, że społeczeństwo nie jest zorganizowane w jakiegokolwiek instytucje polityczne (Nowak 1991, s. 82), założeniem, że „społeczeństwo S dzieli się na zorganizowaną władzę oraz zorganizowane w partie polityczne społeczeństwo obywatelskie” (Banaszak 1997, s. 387). To założenie idealizujące służy do analizy wewnętrznej struktury partii, a także stosunku partii do władzy. Tak Banaszak charakteryzuje wewnętrzną strukturę partii:

Partia, przynajmniej taka, jaką znamy z historii i obecnej rzeczywistości politycznej, zawsze dzieli się na sferę władzy partyjnej oraz w jakiś sposób od niej zależne masy członkowskie; łącznie kategorie te składają się na dane subspołeczeństwo partyjne. Fakt ten w oparciu o nie-Marksowski materializm historyczny wytłumaczyć można następująco. W każdej dostatecznie licznej populacji znajdują się osobniki maksymalizujące swoje wpływy. Cel ten może zostać osiągnięty dzięki mechanizmowi konkurencji istniejącemu w danym społeczeństwie. Władza partyjna jest to zatem ta część subspołeczeństwa partyjnego, która dzięki mechanizmowi konkurencji uzyskuje w nim największe wpływy. Zgodnie z określeniem natury władzy, władza partyjna dąży do poszerzania własnego zakresu regulacji władczej (Banaszak 1997, s. 387).

Autor wprowadza dalej, przez analogię do pojęcia piramidy państwowej, pojęcie piramidy partyjnej skupiającej: lidera partii, elitę partyjną, aparat partyjny i masy członkowskie. Pierwsze trzy z wymienionych tworzą władzę partyjną.

W działalności partii realizowane są dwa interesy. Pierwszy z nich ma miejsce w relacjach władza partyjna – masy członkowskie. Polega on na zwiększaniu sfery regulacji partyjnej, tj. zakresu działań obywatelskich mas członkowskich, i jest kontrolowany przez władzę partyjną. Drugi interes partii dotyczy relacji z hierarchią władzy, a jego przedmiotem jest poszerzanie sfery autonomii obywatelskiej.

Gdy partia powstaje, liczy niewielu członków. Samo istnienie partii powoduje zmniejszenie się sfery regulacji władczej, a zarazem zwiększenie liczby członków partii. Subspołeczeństwo partyjne, działając stopniowo, dochodzi do punktu, w którym przyrosty sfery autonomii obywatelskiej są mniejsze i członkowie nie przybywają tak licznie. Punkt ten Banaszak nazywa progiem (pułapem) wpływu na władzę państwową (Banaszak 1997, s. 389-390).

Temu procesowi towarzyszy inny, a mianowicie stopniowy wzrost sfery regulacji partyjnej nad szeregowymi członkami partii. Dążąc do tego, władza partyjna powinna napotkać opór mas członkowskich, ale tak się nie dzieje, gdyż wzrost regulacji wewnątrzpartyjnej jest rekompensowany przez wzrost autonomii obywatelskiej. Z tego powodu członkowie partii godzą się na zwiększanie kontroli partyjnej. Proces ten kończy się w momencie, który tak opisuje T. Banaszak:

Władza partyjna napotyka opór mas członkowskich dopiero wtedy, gdy z jednej strony nie jest już w stanie zapewnić im przyrostu sfery autonomii obywatelskiej, a z drugiej – jak każda władza – zwiększyła własny zakres regulacji poza próg cierpliwości podporządkowanych sobie członków partii (Banaszak 1997, s. 389).

Powoduje to bunt, czyli występowanie członków z partii, aż do przekształcenia się jej w partię kanapową. Postawa członka partii (P_{ob}) wobec władzy partyjnej jest wypadkową dwóch składowych: a) zakresu regulacji partyjnej nad masami członkowskimi i b) zakresu autonomii obywatelskiej zwiększanego (gwarantowanego) przez partię. Wedle cytowanego autora:

Postawę obywateli wobec partii P_{ob} określić można jako różnicę liczebności (N) przyrostu sfery autonomii obywatelskiej względem władzy państwowej (ΔAut_{ob}) i liczebności przyrostu sfery regulacji partyjnej (ΔReg_p): $N(\Delta Aut_{ob}) - N(\Delta Reg_p) = P_{ob}$. Kiedy $N(\Delta Aut_{ob}) > N(\Delta Reg_p)$, wówczas poparcie dla władz partyjnych rośnie aż do pułapu wpływu na państwo. Kiedy $N(\Delta Aut_{ob}) < N(\Delta Reg_p)$, wówczas poparcie dla władz partii spada, aż do progu rozpadu partii (Banaszak 1997, s. 390).

1.2. Model dynamiczny subspołeczeństwa partyjnego

W modelu dynamicznym Banaszak omawia zmiany zachodzące między władzą partyjną a masami członkowskimi. Partia zostaje powołana przez pewien odłam społeczeństwa obywatelskiego, by zapewnić mu ochronę przed wzrostem władzy państwowej. Działając, partia zwiększa sferę autonomii obywatelskiej i zmusza władze państwowe do ustępstw. W początkowej fazie działalności partii przyrost autonomii obywatelskiej wyprzedza wzrost regulacji władzy wewnątrz partii. Powoduje to wzrost członków partii i zarazem wpływów na państwo. W pewnym momencie partia wchodzi w obszar wpływu na państwo i sfera autonomii obywatelskiej przestaje się powiększać. Jednocześnie powiększa się sfera regulacji partyjnej. Przyczynia się to do występowania członków z partii. Partii grozi więc rozpad. Musi ona dokonać zmian, aby przetrwać. Tymi zmianami są ponowne działania na rzecz autonomii obywatelskiej. Odzwierciedleniem tego jest ewolucja programu politycznego: od reformistycznego (faza wzrostu poparcia obywateli), przez konserwatywny (faza maksymalnego

wpływu na państwo), do ponownie reformistycznego (zapobiegającego utracie poparcia obywatelskiego).

1.3. Uwagi krytyczne

Tomasz Banaszak analizuje – co zrozumiałe w świetle zakładanej przez niego metodologii modelowania społecznego – tylko część zjawisk społecznych występujących w działalności partii. Chcę zwrócić uwagę na najważniejsze z tych, które on pomija. Po pierwsze, pomija on rozróżnienie na elektorat partii i masy członkowskie. Po drugie, pomija istnienie kanałów oddolnej kontroli instytucjonalnej władzy partyjnej przez masy członkowskie prowadzące do możliwości wyróżnienia rozmaitych ustrojów partyjnych. Po trzecie, zakłada tylko jedną drogę rozwoju partii: od jej powstania do przejścia przez obszar wpływu na państwo i przekształcenia się w partię kanapową. Tymczasem można mówić o alternatywnych drogach rozwojowych partii przechodzących przez stadia zjednoczenia i rozbitcia.

2. Próba rozwinęcia teorii partii w nie-Marksowskim materializmie historycznym

2.1. Zwolennicy partii: masy członkowskie i elektorat

Przez zwolenników partii rozumiem nie tylko osoby formalnie przynależące do niej, ale także tych, którzy okazjonalnie okazują jej poparcie. Można zatem wyróżnić elektorat partii i masy członkowskie:

- elektorat okazjonalnie popiera partię w wyborach, które można uznać za zinstytucjonalizowany pomiar poparcia partii przez obywateli,
- członkowie partii regularnie popierają działania władzy partyjnej w postaci sformalizowanego członkostwa w danej partii i opłacania składek partyjnych.

Jeżeli wprowadzimy rozróżnienie na elektorat i masy członkowskie, możemy zauważyć interesujący paradoks. W fazie maksymalnego wpływu partii na państwo poparcie elektoratu maleje w wyniku niezrealizowania obietnic wyborczych, lecz poparcie członków partii (oraz ich liczba) rośnie, gdyż daje gwarancję piastowania stanowisk państwowych i sprawowania władzy. Nie jest zatem tak – jak twierdzi Banaszak – że w fazie maksymalnego wpływu partii na państwo rośnie poparcie członków partii, spada natomiast poparcie elektoratu, uniemożliwiając w konsekwencji utrzymanie się u władzy i wymuszając zmianę strategii politycznej elity partyjnej.

2.2. Typy ustrojów partyjnych

Chciałbym przypomnieć jeszcze raz elementy subspołeczeństwa partyjnego wyróżnione w dotychczasowej analizie. Są to: lider partii, elita partii, aparat partii i masy członkowskie. Istnienie możliwości wzajemnej kontroli oddolnej przez elementy subspołeczeństwa partyjnego powoduje powstanie określonych wersji ustrojów partyjnych. W ujęciu T. Banaszaka ten wymiar partii jest pomijany. Zakłada się, że decyzje podejmowane są przez lidera lub elitę partii, a następnie wykonywane przez aparat partyjny i masy członkowskie. Takie ujęcie jest, jak sądzę, fałszywe – wystarczy zajrzeć do statutu którejkolwiek z istniejących partii, czyli prawa partyjnego, które reguluje stosunki wewnątrz władzy partyjnej oraz jej stosunki z masami członkowskimi. W statucie określającym strukturę instytucjonalną prawie każdej partii mowa jest o szeregowych członkach, kołach partyjnych i ich zarządach (odpowiednik aparatu partyjnego), strukturach terenowych (np. wojewódzkich) i władzach centralnych (odpowiednik elity partyjnej), a także przywódcy partii (odpowiednik lidera).

W bardziej systematycznym ujęciu relacje oddolnej kontroli piramidy partyjnej prezentują trzy możliwości:

- członkowie partii wybierają władzę partyjną (J),
- aparat kontroluje elitę (JJ),
- elita kontroluje lidera (JJJ).

W zależności od nich występują cztery typy ustrojów partyjnych:

Tabela 1. Typologia ustrojów partyjnych

Ustrój partyjny	J	JJ	JJJ
demokratyczny	+	+	+
autokratyczny	–	+	+
dyktatorski	–	–	+
wodzowski	–	–	–

Aby przeanalizować wpływ ustrojów partyjnych na ewolucję partii, należy poruszyć dwie kolejne kwestie. Partie wyłaniają się w ustroju demokratycznym, który występuje w dwóch fazach rozwoju społeczeństwa politycznego: w początkowym stadium fazy postępującej alienacji obywatelskiej i w fazie ładu publicznego. Choć nie ma bezpośredniego związku między wzrostem poparcia obywatelskiego dla partii a zakresem regulacji władzy partyjnej (ten ostatni czynnik może być rekompensowany skutecznością działań partii rozumianej jako wzrost autonomii obywatelskiej), to wydaje się, że spośród wyróżnionych faz ewolucji społeczeństwa politycznego największe szanse na poparcie

obywateli mają partie o ustroju demokratycznym i autokratycznym. Istnienie skutecznych kanałów kontroli wewnątrzpartyjnej umożliwi bowiem dokonywanie odpowiednio wcześniej korekt strategii i programu politycznego partii. Z tego powodu partie o ustroju dyktatorskim i wodzowskim mają stosunkowo małe szanse zdobycia masowego poparcia obywateli, którzy nie mają powodu, by dobrowolnego poddawać się „despotycznej” władzy partyjnej (pomijam w tym miejscu czynniki kulturowe).

2.3. Drogi rozwoju partii

Ewolucja partii w dotychczasowym ujęciu (wariant dynamiczny) przebiega następująco. Po powstaniu i podjęciu działania przez partię na rzecz społeczeństwa obywatelskiego rośnie liczba zwolenników. Dzieje się tak do momentu osiągnięcia przez partię pułapu wpływu na władzę – wtedy liczba zwolenników spada. Jeśli elity władzy partyjnej nie skorygują strategii politycznej, poparcie nadal będzie spadać, aż partia przekształci się w partię kanapową. Jest to jednak tylko jedna możliwość rozwoju partii. Innymi alternatywami rozwojowymi są: wejście w koalicję partyjną, przybierające różne formy współpracy – od luźnego sojuszu aż do połączenia się poszczególnych partii włącznie, oraz rozłam, tj. wyłonienie się z organizmu partyjnego nowych ugrupowań.

2.4. Odmiany koalicji partyjnej

Koalicja partyjna może przybrać trzy następujące formy: fuzji (i), federacji (ii) i sojuszu (iii). Wybranie jednej ze ścieżek zjednoczenia zależy od możliwości zwiększania autonomii obywatelskiej i poziomu regulacji partyjnej istniejącej w danej partii. Koalicją mogą być zainteresowane zarówno masy członkowskie, jak i władze partyjne. Dochodzi do niej wówczas, gdy:

(i) przyrost autonomii obywatelskiej dokonywany przez koalicję partii AB jest większy od przyrostu autonomii obywatelskiej dokonywanej przez każdą partię A i B z osobna; symbolicznie można to przedstawić następująco¹:

$$N_{AB}(\Delta \text{Aut}_{ob}) > N_A(\Delta \text{Aut}_{ob}) + N_B(\Delta \text{Aut}_{ob})$$

(ii) poziom zwiększenia regulacji partyjnej przez wewnątrzkoalicyjne partie AB jest wyższy od poziomu powiększania regulacji partyjnej w każdej partii A i B z osobna; symbolicznie można to przedstawić następująco:

$$N_{AB}(\Delta \text{Reg}_p) > N_A(\Delta \text{Reg}_p) + N_B(\Delta \text{Reg}_p)$$

¹ Zakładam upraszczająco, że w koalicję wchodzi tylko dwie partie, choć w praktyce występują koalicje wielopartyjne.

W pierwszym przypadku koalicją zainteresowane są wyłącznie masy członkowskie, w drugim – władze partyjne. Do zwarcia koalicji dochodzi jednak, gdy obie tendencje występują razem. Koalicja może przybrać formę fuzji, federacji lub sojuszu.

Fuzja polega na wykształceniu się jednego subspołeczeństwa partyjnego AB z dwóch oddzielnie wcześniej istniejących partii A i B . Skład osobowy mas członkowskich ulega zmianie – może być mniejszy niż wtedy, gdy partie były oddzielnie. Do fuzji dochodzi w momencie, gdy gwarantuje masom członkowskim powiększenie autonomii obywatelskiej, a władzom partyjnym – zwiększenie regulacji partyjnej nad członkami.

Federacja partyjna polega na tworzeniu wspólnej władzy międzypartyjnej dla dwóch subspołeczeństw partyjnych, które zachowują swe struktury, a zwłaszcza oddzielną przynależność członkowską. Władza federacji podejmuje decyzje, które są respektowane przez obie władze partyjne i ich masy członkowskie. Do zwarcia federacji dochodzi wtedy, gdy gwarantuje ona poszerzenie autonomii obywatelskiej. Jest ona także korzystna dla władz obu partii, gdyż umożliwia im bez przeszkód poszerzenie kontroli nad masami członkowskimi.

Sojusz jest najsłabszą formą koalicji międzypartyjnej. Dwie partie lub więcej wchodzi w sojusz wtedy, gdy ich współpraca przynosi zwiększenie autonomii obywatelskiej, umożliwiające przyrost władzy partyjnej wewnątrz każdej partii. Współpraca koalicyjna nie prowadzi jednak do wykształcenia się instytucji politycznych wspólnych dla obu partii.

2.5. Rozłam i jego odmiany

Rozłam jest kolejnym sposobem powstawania partii politycznych. Polega on na tym, że z jednego subspołeczeństwa partyjnego AB powstają dwa subspołeczeństwa partyjne A i B . Rozłam może przybrać dwie formy: rozbicia i secesji. Dochodzi do niego wtedy, gdy:

(i) przyrost sfery autonomii obywatelskiej dokonywany przez zjednoczoną partię AB jest niższy od przyrostów autonomii obywatelskiej dokonywanych przez każdą partię A i B z osobna:

$$N_{AB}(\Delta Aut_{ob}) < N_A(\Delta Aut_{ob}) + N_B(\Delta Aut_{ob})$$

(ii) poziom regulacji partyjnej w partii AB jest niższy od zakresów regulacji władzy partyjnej w każdej partii A i B z osobna:

$$N_{AB}(\Delta Reg_p) < N_A(\Delta Reg_p) + N_B(\Delta Reg_p)$$

Warunkiem powodzenia rozbicia jest występowanie obu tendencji naraz. Scharakteryzuję teraz dwie wspomniane wcześniej odmiany rozłamu.

Rozbicie prowadzi do całkowitego zaniku macierzystej partii. Wytwarzają się wtedy dwie nowe partie *A* i *B*, a dotychczasowe subspołeczeństwo partyjne *AB* ulega likwidacji. Dzieje się to w momencie połączenia tych dwóch tendencji: elity nie mają interesu w utrzymaniu partii, a masom członkowskim utrzymanie jednej partii nie gwarantuje zachowania poziomu autonomii obywatelskiej.

Secesja występuje wtedy, gdy z dotychczasowej partii wyodrębnia się nowa partia, a stara partia wciąż istnieje, zubożona o członków, którzy działają już w nowym subspołeczeństwie partyjnym *A* lub *B*.

3. Zakończenie. Parę uwag o warunkach stabilności demokracji

Tomasz Banaszak twierdzi, że demokracje o systemach dwupartyjnych nie ulegają autokratyzacji, gdyż istnienie dwóch silnych partii pozwala skutecznie kontrolować władzę. Takiej gwarancji nie dają systemy wielopartyjne, które nie potrafią zapobiec przekształceniu demokracji w autokrację. W świetle powyższych rozważań rola ustroju partyjnego wydaje się być jednak wyolbrzymiona, gdyż systemy wielopartyjne – poprzez różne formy koalicji – mogą w praktyce funkcjonować jako dwupartyjne. Przykłady empiryczne dowodzą również fałszywości tezy o autokratyzacji demokracji, *vide* Szwajcaria czy Holandia. Warto zwrócić uwagę, że systemy dwupartyjne mogą przekształcić się w wielopartyjne – wskutek rozłamów politycznych. Naszkicowany model dynamiki subspołeczeństwa partyjnego wymaga zatem dalszego rozwinięcia, które pozwoli określić, w jakim momencie rozwoju partii przeważają tendencje zjednoczeniowe, a w jakim tendencje rozłamowe partii.

Literatura

- Banaszak, T. (1997). Problem autokratyzacji ustroju demokratycznego. W: L. Nowak, P. Przybysz (red.), *Marksizm, liberalizm, próby wyjścia (Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki, 4)*. Poznań: Zysk i S-ka, s. 381-399.
- Nowak, L. (1991). *U podstaw socjalizmu*; t. III: *Dynamika władzy. O strukturze i konieczności zaniku socjalizmu*. Poznań: Nakom.